

keket veszítünk vele – de hát a haladás nemcsak új értékeket hoz magával, hanem egyúttal félresodor örök-érvényűeknek tekintett régieket. *A hajdani titkok lelepleződnek*. Talán ez ennek a Pergamon enciklopédiának a maradandó üzenete.

(Clark B. R., Neave G. R. eds. 1992 *The Encyclopedia of Higher Education I-IV. Oxford etc.: Pergamon Press*)

Kozina Tamás



OPUSZ ÉS ESSZÉ

Az életműveket összefoglaló munkák különbözőek lehetnek. Az egyik típus az ezeroldalas, többkötetes *opus*. Ez a típus a szerző évek, évtizedek során összeírt munkáit összezsíszolva újraközi. E műveket kézikönyvként használjuk, s örülünk, hogy létük felment minket a korábban kispéldányszámban, esetleg csak folyóiratokban megjelent tanulmányok könyvtári keresgélésétől. Másfelől – legyünk őszinték – e műveket általában azok veszik meg, akik a korábban megjelent tanulmányokat, kismonográfiákat már korábban is olvasták, korábban elkészítették belőlük jegyzeteiket és tudat alatt már előre bosszankodnak, hogy a hivatkozási helyeket újra kell majd azonosítani. Legfeljebb a purista leleplezőknek – vagy legyünk jóindulatúak, a tudománytörténet ingyenceinek – okoz örömet, hogy az átdolgozott tanulmányokban felfedezik egy-egy jelző eltűnését, egy-egy kötelező hivatkozás kicserélődését más – talán divatosabb – hivatkozásokra...

Ladányi Andor nem ezt a megoldást választotta. *A magyar felsőoktatás a huszadik században* című könyv – Ladányi eddigi könyveinek tanulmányainak összeillesztésével – ezeroldalas, nagyalakú, keménykötésű, név és tárgymutatóval ellátott, ötezer forintos kézikönyv lenne. E 135 oldalas könyv azonban kisalakú, puhafedelű, kevés hivatkozással, s csak szövegközi idézetekkel dokumentált munka – valami olyasmis, amit az emberek – tanár szakos főiskolai hallgatók, nem oktatástörténetre szakosodott történészek, nem huszadik százados neveléstörténészek, a felsőoktatás alapvető összefüggései iránt érdeklődő nem történész szakemberek – is olvashatnak.

Az opponens persze nem tudja magát függetleníteni attól a belső tudásától, hogy a könyv egy-egy fejezete mögött az elmúlt évtizedekben megjelent egy-egy Ladányi monográfia vagy legrosszabb esetben többíves szaktanulmány áll.

A könyv – vagy, hogy újra hangsúlyozzuk, a mögötte álló virtuális „Ladányi-összes” – több szinten ragadja meg a felsőoktatástörténet problémáit.

Az egyik alapvető szint a statisztikai vizsgálódásé. Míg más Ladányi művek erénye az adatok szinte teljes körű összegyűjtése – néhány éve jelent meg pl. a nemzetközi felsőoktatásstatisztika Ladányi által elkészített monumentális (s a nemzetközi irodalomban páratlanak mondható) adatgyűjtése –, addig itt a jól válogatottság erényéről beszélhetünk. A táblák és grafikonok a hallgatólétszám ágazonkénti megoszlásának változásáról tájékoztatnak a szükséges és elégséges mértékben – valószínűleg azért csak erről, mert a többi tárgyalta kérdésben a tanulók felekezeti, társadalmi összetételének változása kérdésében az adatok folyamatos magyarázatra szorulnának. Néhány áttekintő táblázat azonban nem ártott volna erről sem, de ne legyünk telhetetlenek.

A másik szint a politikátörténeté. A politikátörténeté a szó hagyományos értelmében: a politika az, ami a *politics* szférájában mozgó – elsősorban a kormány, vagy a parlamenti ellenzék – képvisel, a felsőoktatás-politika egyéb szereplőinek küzdelmét (amit hagyományosan *policy of higher education*-nek nevezünk) Ladányi általában *szakmai* törekvésnek nevezi. E politikátörténet háttérben végig ott van a huszadik századi oktatáspolitikai illetve nagypolitika egésze, Ladányi a szükséges és elégséges mértékben keveri az alrendszeren kívüli és belüli történéseket. A politikátörténeti elemzés kiegyensúlyozott: minden felsőoktatáspolitikát a maga immanens logikájából kíván megérteni és sommás „negatívumokkal” egyiket sem jellemzi. (Természetesen a nyilas korszak kivétel – de még ott is leszögezhető az, hogy a nyilas kormány általános céljainak elfogadhatatlanságát nem kell felhozniá érviül – a felsőoktatási anyagon önmagában is dokumentálható 1944 őszének kormányzati céljai és eszközei...) Minden olvasónak jogában áll persze az egyes korszakokat kissé másképpen megítélni – a recenzens például a Horthy-korszak, s különösen a harmincas évek viszonyairól sokkal borúsabb képpel rendelkezik, mint a szerző –, de a munka adatgazdagsága és tényszerűsége a más nézőpontúak számára sem teszi fölöslegessé a politikátörténeti interpretáció végigkövetését.

A harmadik szint az intézménytörténeté. Nem abban az értelemben persze, hogy mondjuk a Vendéglátóipari Főiskola létrejöttéről és sorsáról szólna, hanem abban, hogy Ladányi művéből egy pillanatra sem tűnik el az a szempont, hogy az intézményeknek külön-külön történetük van. Az intézmények *egyenként* szereplői az országos felsőoktatástörténetnek is: azaz statisztikailag talán értelmes aggregáció az, hogy „tudományegyetemek”, de a valódi történetben a budapesti egyetem, vagy a debreceni egyetem szinte mindig külön-külön szereplő. Ez a szempont felhívja a figyelmet a közoktatástörténetírás és a felsőoktatástörténetírás módszertani különbözőségére is. A közoktatástörté-

netben a központi akaratot tükröző miniszteriális iratok és nyomtatott források „ellenpontja” szinte sosem intézményszintű: azaz a szakmai szervezetek, tanáregyesületek dokumentumai az intézmények felől érkező ellenvéleményeket már valamilyen mértékben aggregálják. A közoktatási történet szereplőjeként a minisztériumi osztállyal szemben fellépő erők szinte mindig indokoltnak tartják annak hangsúlyozását, hogy nem egy-egy középiskola példája alapján írják cikkeiket, mondják el parlamenti beszédeiket. A felsőoktatásban viszont a minisztériummal szemben álló legfontosabb szereplő maga az intézmény – a „felsőoktatáspolitikai ágazati problémái” igen gyakran eufemisztikus megfogalmazás. Ha pl. az állam szerepéről beszélünk a mérnökképzésben a század első felében, az a látszólagosan magas szintű általánosítottág ellenére valójában a Műegyetem és a minisztérium kapcsolatát jelenti. Az „egyetemi képzés túlzottan Budapest centrikus” típusú érvek pedig egészen konkrétan azt jelentik, hogy az érvelő a szakterületen létező egy-két vidéki felsőoktatási intézmény számára akar bővebb forrásokat.

A felsőoktatás kutató Ladányinak olyan dolgokra is tekintettel kellett lennie – amit jelen munkában talán csak egy-egy félmondat bizonyít, „mögöttük” áll viszont egy-egy féléves kutatás vagy éppen szaktanulmányok –, hogy az egyes intézmények speciális képzési struktúrája sajátos, „nem aggregálható” szempontokat vitt az intézmények életébe és az őket képviselők felsőoktatáspolitikai magatartásába.

Ladányi nem pozitivistá történést: a jelenségek leírása után szinte mindig következik valamiféle értékelés, amely pozitívnak vagy negatívnak – illetve részben ilyenek részben olyanok tekinti a folyamatokat, vagy éppen célokat. Sokan akik az értékmentes weberi paradigmát követik, talán zavarónak tartják ezt a jelenséget, de ha őszintébbek vagyunk úgy ítélnék meg, megkönnyíti a dolgunkat. A magát értékmentesnek mondó történészek, felsőoktatáskutatóknak ugyanis szintén vannak értékei, van értékítélete a dolgokról, de az látens, az olvasó dolga, hogy a „tényeket” a „kommentároktól” a kommentárokat pedig az interpretációtól elválassza. Ladányi viszont mintegy magától értetődővé teszi azt a két (kiolvasható) szempontot, amelyek alapján a tényeket pozitívnek vagy negatívnak értékeli: az egyik ilyen szempont a „szakszerűség” a másik a „növekedés”. A „szakszerűség” szempontjának alkalmazása azt is mutatja: Ladányi a magyar tudomány történetében is elképesztően tájékozott: a legkülönbözőbb szférákbeli tudósok professzori kinevezését-felmentését, a legkülönbözőbb tanszéki átszervezéseket, curriculum-reformokat képes szakszerűségi szempontból értékelni. A szakszerűség ekképpen kiemelkedik „a pillanatnyi szakmai elfogadottság” világából és a „történelem mérlegére” kerül: szociologikusabban és cini-

kusabban fogalmazva: szakszerűnek az számít, amit a tudomány-technika fejlődésének interpretációját *ma* meghatározó tudomány és technikátörténészek annak gondolnak. Ez – átfogó műről lévén szó – feltétlenül előny és magasabb szempont. Mindez persze nem mentesíti a munka alól azokat a kutatókat, akik tudás és tudományszociológiai szempontból veszik górcső alá a professzori kinevezéseket intézményi és tantervi reformokat: ők kimutathatják majd, hogy egy-egy professzori kinevezés melyik tudományos-szakmai csoport győzelmét jelenti – *s ez milyen politics-szal* és milyen *policy-val* függ össze.

Mindez nem fogja érvényteleníteni a „történelem mérlegén” kialakított szakszerűségi megítélést, tekintettel arra, hogy a tudomány végső soron nemzetközi jelenség, s magyar tudomány (valamint persze a magyar felsőoktatás *követő természetű*.) Azaz a magyar felsőoktatáskutatóknak, a *hazai felsőoktatásról* szólva nem kell pl. a relativitáselmélet tudásszociológiai és érdekháttérét feltérképeznie – tegyék ezt az amerikai és német felsőoktatáskutatói –, a magyar felsőoktatáskutatóknak elég azt minősíteni, kik és milyen tanszékeken ismerték fel, hogy „ebbe az irányba megy a világ” – és ettől kezdve csak szóhasználati kérdés, hogy *szakszerűnek* nevezzük ezt, ahogy Ladányi teszi, vagy „nemzetközi referenciacsoportokat elfogadónak” ahogy egy másik, mondjuk „politológiai” paradigmában tennék.

Hasonlóképpen állunk „a növekedés” szempontjával. A „növekedés”, mint forrásbővülés, tömeges épületbővülés stb. kétségtelenül a magyar oktatáspolitikai centralizált – redistributív korszakaihoz kötődik leginkább, ugyanakkor – és ez éppen az *Educatio* „tömegesedés-számához” illő tanulság – a növekedés hiánya vagy visszafogása sem mindig és minden esetben járt együtt a „színvonalal”. Az oktatás színvonalának hanyatlásáról épp annyit beszéltek a két háború között a zárt szám idején, mint a századfordulón, a nyitott kapuk idején, s szinte ugyanannyit a nyolcvanas évek európai átlagban kiemelkedően alacsony korcsoport részvételi adatai mellett, mint manapság. A „színvonalromlás” megtapasztalása mögött, ha azoktól a szempontoktól eltekintünk, amit Lukács Péter a *Színvonal és szelekcióban* annak idején olyan frappánsan megírt, tulajdonképpen az egyetem két szerepértelmezésének: a szakértelmiségi-képzésnek és a tudósképzésnek, illetve a felsőoktatás egésze két funkciójának – a szakképzés és az „értelmiség szocializálás” – kibékíthetetlen ellentéte áll. Másfelől – miközben a növekedés vagy forrásbővülés konkrét részletei csoportterdek harcával és alkuival írhatók le – az egész történet *végső soron* nemcsak a pillanatnyi csatáktól, de még a politikai rendszer egész átalakulásától is független világtendencia. (Mindez persze nem teszi szűkségtelenné az arról való töprengést, hogy a felsőoktatás mely alágazata-

inak megóvása és a tömegesedéstől való „elitisztikus” elszigetelése lenne célszerű – de hát ez már végképp nem tartozik ide.)

A Ladányi-kötet és mögötte a Ladányi életmű szintézis: a magyar felsőoktatás huszadik századi történetének kerek, befejezett történetét nyújtja. Kuhn-i értelemben vett *paradigmáján* belül nincsen több megírni-való. (Az állítás súlyos, de azért nem példátlan: olyan művekkel-szerzőkkel állítjuk Ladányit párhuzamba ezzel, mint Hatvany Petőfi kronológiája, vagy Győffy Árpád-kori történeti földrajza, Kosáry 18. századi művelődése.) Mindez azonban a legkevésbé sem jelenti azt, hogy a kérdéssel foglalkozó szakemberek, PhD hallgatók, szakdolgozók számára nincsen tennivaló. Nagyon is van. Ladányi paradigmájában és absztrakciós szintjén ugyanis az intézmények növekedéséről, fejlődéséről, korszerűsödéséről van szó – s persze az ellene ható folyamatokról. Ladányinál ezek a történések „az elemi tények” – s ezek állnak össze azután tendenciákká. Ha azonban ezeket nem elemi ténynek, hanem magyarázandó összefüggésnek tekintjük – szinte korlátlan mennyiségű újabb elemzés írható. Az „elemi tények” ugyanis az intézményeken, sőt akár tanszékeken belüli érdekcsoportok harcaként, vagy éppen minisztériumi tisztviselőcsoportok konfliktusában születnek meg. Az erről szóló esettanulmányok még nagyon-nagyon hosszú ideig töredékesek maradnak majd, míg ki nem bontakoznak e konfliktusok közös algoritmusai. Ha egyszer elérkezünk ide, akkor megszületik a felsőoktatástörténet politológiai paradigmája.

A Ladányi-szintézis viszont a felsőoktatástörténetírás statisztikai, politikátörténeti, és intézménytörténeti paradigmájának (paradigmáinak...) – gyanúnk szerint meghaladhatatlan – csúcspontja. Azt hiszem, a továbbiakban egyszerűen nem szabad tanár-szakos diplomát adni annak, aki ezt a könyvet nem ismeri, s ahogy eddig, továbbra sem szabad felsőoktatáskutatónak elismerni azt, aki e rövid összefoglalás „mögött álló” Ladányi könyveket nem dolgozta fel.

(Ladányi Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1999.)

Nagy Péter Tibor



A FELSŐOKTATÁS LEHETŐSÉGEI – VILÁGBANKI SZEMMEL

A felsőoktatás felelős a vezetők képzéséért és alapot teremt a gazdasági növekedéshez. Ezt felismerve a fejlődő országok sokat fektettek be a felsőoktatásba. A Világbank is segítségét nyújtott ehhez a fejlesztéshez.

Az elmúlt húsz év alatt a felsőoktatásba lépők aránya az alacsony bevételű országokban átlagosan 6,2 százalékkal nőtt, a magasabb jövedelmű országokban ez a növekedés 7,3 százaléknyi. A legtöbb országban ez a gyors növekedés a minőség romlásához vezetett, s a társadalmi források jelentős részét át kellett irányítani a felsőoktatásba. Mivel az egy főre eső képzési költség a felsőoktatás területén általában jelentősen meghaladja a közoktatás költségeit, a felsőoktatási expanzióval párhuzamosan széles körben elfogadottá vált, hogy átfogó reformokra van szükség.

A Világbank által kiadott tanulmány felvázolja a Világbank működési és politikai vizsgálatainak eredményeit, valamint áttekintést ad az ezen a területen fellelhető irodalomról és tapasztalataikról. Vizsgálataik során gazdag tapasztalatokra tettek szert, széleskörű konzultációt folytattak a fejlődő országokban a felsőoktatás területén tevékenykedő politikusokkal, döntéshozókkal, külső finanszírozók képviselőivel és az akadémiai világ elismert képviselőivel. A tanulmány célja részben az, hogy következtetéseket vonjon le a napjainkban folyó kutatásokból és informálja ezekről mind a Bankot, mind a közvéleményt.

A vékony kötet a Világbank által kiadott sorozat harmadik köteteként jelent meg. A tanulmány közelebbről egy olyan kutatás része, ami arra irányult, hogy a Világbank oktatás finanszírozását hatékonyabbá tegyék. Az első két kötet az alsó fokú, illetve az ezt követő szakmai képzésekről szól, s sorozat negyedik köteté az oktatáspolitikáról ad áttekintést, és tartalmaz erre vonatkozóan javaslatokat.

Az itt ismertetett jelentés a felsőoktatás krízisének főbb dimenzióit vizsgálja a fejlődő országokban, és felvázolja a sikeres reformok lehetőségét. A reformok négy fő irányára koncentrálnak, amikor stratégiákat és lehetőségeket vizsgál a felsőoktatási rendszer hatékonyságának növelésére. Ez a négy fő irány a következő: 1) a felsőoktatási intézmények nagyobb differenciálása, beleértve a magán intézmények fejlődését, 2) a felsőoktatás változatosabb finanszírozása, 3) az állam szerepének újradefiniálása a felsőoktatásban, nagyobb hangsúlyt fektetve az intézményi autonómiára és felelősségre, valamint 4) annak a politikának a hangsúlyozása, ami határozottan a minőségnek és az igazságosságnak ad prioritást. Sok országban eddig is jelentős reformokat léptettek életbe. Ez a beszámoló a nemzetközi tapasztalatokból von le tanulságokat a reformok területén, ezek politikai lehetőségeit mutatja be azoknak az országoknak, akik a felsőoktatás fejlesztésének útját keresik, hogy jobban hozzájáruljon a gazdaság és a társadalom fejlődéséhez.

A könyv hat fejezetre oszlik. Az *első fejezet* ezek közül a Kihívások és kényszerek címet viseli. Kihívásként, illetve kényszerként említi meg a könyv azt, hogy